

'Arataki'anga no runga i te ora'anga kōpapa, i muri ake i teta'i vai puke, no te aronga tei va'o ake i te 'oire

Te 'irinaki'ia nei e, te vai nei te turanga 'ēkōkō, no runga i te ora'anga kōpapa, tei 'ātui'ia ki te vai kino o te vai puke, pērā katoa, te au māringiringi'anga o te au tāngika vairanga repo tangata. Ka rauka ia tatou i te 'irinaki e, kua kī'ia te vai puke, i te au mea ta'e no runga i te au ngā'i e koropini nei ia tatou, teia te 'ākara'anga, te au vai ta'e tei kī i te tutae o te au 'ānimara, te repo tangata, te au vairākau pāma, te diesel/penitini mei runga i te au mataāra, e pērā 'ua atu. 'Pāruru i te pakia'ia'anga e te vai puke, me ka rauka.

Arataki'anga

- Ko te mea pu'apinga rava atu, koia 'oki, ko te tā'anga'anga te rāvenga mā. 'Ōrei 'ua atu rāi i to'ou rima, ki te pu'a, e te vai:
 - » I muri ake i te miri'anga i te au 'apinga, tei kino i te vai puke, me kore ra, i te sewage
 - » I mua ake i te kaikai'anga, me kore ra, i te ma'ani'anga kai, e i mua ake i te kai'anga 'ava'ava
 - » I muri ake i te au rāvenga tāmā i te vai puke
- 'Auraka e 'akatika i te tamariki kia kanga ki roto i te au ngā'i teipuke 'ia, kia mā roa i te tāmā. Me i tomo ana te tamariki ki roto i te au ngā'i tei puke'ia, 'akapāpu meitaki, kia 'ōrei meitaki i te ratou rima i muri ake.
- Me e au motumotu to'ou, me kore ra, e 'une tei pakia'ia ana e te vai puke, tāmā meitaki ki te pu'a, kia kore e 'akamaki. 'Akapāpu ki to'ou taote, i te mea e, ka anoano pa'a koe i teta'i tetanus booster, i te mea tikāi, me e 'o'onu te 'une. Kimi'ia te arataki rapakau'anga, me 'akamuramura teta'i 'ua atu 'une, me 'akaeaea, me kore ra, me 'akapāru.
- Tā'anga'anga'ia te kākā'u paruru (mei teia te tu, te 'a'aorima kiri, te tāmaka pūti, e te titi'a) i te tuātau tāmā'anga.
- Nene'ia te kino tei tupu, i mua ake i te tāmā'anga, no te 'oro'anga insurance.

Te vai inu ponuiā'au i muri ake i teta'i vai puke

- 'Akata'e'ia to'ou au paipa vai, me tei runga koe i te vai o te taone, na roto i te tāvirī'anga i te vai kia ta'e 'ua, kia mā roa te vai. Āru'ia te au 'iku'iku'anga mei ko i te kōnitara, me kore ra, i te tangata 'akateretere i te vai, no runga i te turanga ponuiā'au o te vai.
- Me no runga i te punu 'are to'ou vai, 'akapāpu meitaki e, kare i kino, teia te 'ākara'anga, te tītā pu'ipu'ia e te matangi. Me e tītā teta'i, tatarā'ia te tāngika mei ko i te downpipe, ma te tāmā i te punu (teia te 'ākara'anga, purūmu'ia te tītā, ma te tāmā ki te vai, me ka rava te vai). E tau kia riringi'ia ki va'o, te vai tei kī ana i te tītā, me kore ra, e mea tau kia tunu i te vai kia pupū, me kore ra, kā'iro'ia atu te bleach, i te ma'ani, kia meitaki no te inu.
- Me kua pakia to'ou tangika vai, e te vai puke, ringia te vai ki va'o (kua kino pa'a te reira), tāmā'ia te tāngika, ma te tāvairākau. Te tāmānako'ia atu nei, kia tunu 'ua atu rāi koe kia pupū te vai, kia tau'ia roa te vai i roto i te tāngika. Ka anoano'ia koe kia kite i te ma'atama'ata o ta'au tāngika, e te kite i te ma'ata o te vai e tā'anga'anga ana koe, i te ma'ata'anga o te taime, no te tāmānako'anga i te roa e pou ei te tāngika. Me kore ra, ka rauka iā koe i te tāru i teta'i atu chlorine (bleach kare i tākakarā'ia) ki roto i ta'au tāngika, e tei runga te 'iku'iku'anga i te www.healthed.govt.nz/resource/household-water-supplies (page 23).
- Me e tā'anga'anga ana koe i te vai no raro i te 'enua tei kino katoa pa'a pāmu'ia kia pou no teta'i 24 ora. Me tei raro te punāvai i te vai, 'auraka e pāmu. Tunu'ia te vai kia pupū i mua ake ka inu ei, kia oti roa te vāito'ia'anga.
- Me no roto to'ou vai i teta'i punāvai pāpaku tei pakia'ia ana pa'a e te vai puke, me kore ra, i te vai ta'e no runga i te 'enua, kā'iro'ia teta'i 2.5 rita bleach, kare i tākakarā'ia, ki roto i teta'i 45 rita vai, ma te riringi atu ki raro i te punāvai. Tāpoki 'aka'ou'ia te punāvai, ma te tāvirī i te au paipa vai tātakita'i kia ta'e, e kia 'ongi roa koe i te aunga chlorine i roto i te vai. Tāmāte'ia te paipa, māri ra, 'auraka e tā'anga'anga i te vai, no teta'i 8 ora. I reira ka tāvirī 'aka'ou ei i te au paipa vai katoatoa, kia pou roa te chlorine ki va'o.

Te vai inu ponuiā'au, i muri ake i teta'í vai puke

1. Tunu'ia te vai kia pupū no teta'í 1 miniti, i mua ake ka inu ei, me kore ra,
2. Rīngia atu te bleach kare i tākakarā'ia (1/2 tipunu, ki te 10 rīta vai, me kore ra, 5 tōpata'anga ki te rīta) ma te 'akaruke no teta'í 30 miniti, i mua ake ka inu ei.
3. Me te tā'anga'anga ra koe i ta'au vai tei tāporoporo'ia no te tuātau manamanatā tupu po'itirere, rīngia atu te bleach ki roto, i mua ake i te inu'anga, mei tei runga ake nei.

Te kai kua kino

Tei roto i te vai-puke, i te au tu manumanu te ka 'akakino i te kai.

- Tiria pouroa te kai e te vai inu tei pakia'ia ana e te vai puke, pērā katoa te au mea tei vai'o'ia ki roto i te au vairanga, E ngatā te kite'anga me kua kino te au vairanga, e, me kua kino te au tāpipiri'anga.
- 'Auraka e kai i te kai no roto i te 'āua kai, me i puke'ia ana. Tāmā'ia ma te 'akaātea i te tītā, e te pipī i te au 'āua kai, ki te ngaika.
- 'Ākarukena'ia te 'āua kai kia tamarō'ia e te reva e te rā. Kōkōia ki te kōkai, kia ta'e te vai, e kia 'akaea te one.
- Ka tāponuiā'au atu te au rāvenga nātura, mei te tamarō'anga a te rā, te matangi, iā va'o i to'ou kainga, na roto i teta'í tuātau poto.
- 'Auraka e kai i te kai moana e anga to ratou mei ko i te va'a o te kauvai i ta'atai me kore ra, i te ava, i muri ake i teta'í vai-puke.
- Āru'ia te au 'iku'iku'anga no runga i te tunu'anga i te vai kia pupū mei ko i te au 'aka'aere' oire, me 'ōronga'ia atu.

No teta'í atu 'akakitekite'anga, 'ākara'ia te kupenga uira a te Marae Ora: www.health.govt.nz/your-health/healthy-living/emergency-management/protecting-your-health-emergency/floods-and-health

Te te'ate'amamao'anga, e te ma'ani'anga kai

E rāvenga pu'apinga rava atu, te rāvenga mā, i te tuātau te'ate'amamao'anga, e te tunu'anga kai, i te mea e, kua repo pa'a te au ngā'ī, e te au 'apinga ma'ani kai, i te tuātau puke'anga vai.

- 'Ōrei 'ua atu rāi i to'ou rima i mua ake i te ma'ani'anga kai – me kare e rava ana te vai, tāporoporo'ia teta'í ki roto i teta'í kumete, e te vairākau tāmā.
- Tāmā kia mā meitaki, teta'í 'ua atu au ngā'ī tei pakia'ia ana pa'a e te vai puke.
- 'Akapāpu, kia mā pouroa te au 'āpinga ma'ani kai, e te au ngā'ī ma'ani'anga kai, i mua ake ka tā'anga'anga'ia ei. 'Ōrei meitaki ki roto i te vai ponuiā'au, i reira ka tāvairākau ei, na roto i te tuku'anga no teta'í 1 miniti, ki roto i teta'í vai e 500 ml (mei te 2 kapu) bleach kare i tākakarā'ia, ki roto i teta'í 10 rīta vai. 'Ōrei 'aka'ou ki roto i te vai

ponuiā'au. Me kore ra, tunu pouroa 'ia te au mea tunu/ma'ani kai, kia pupū, no teta'í 1 miniti, ma te 'akaruke kia anu.

- Tunu'ia te kai kia māoa meitaki.
- Va'ī pouroa i te kai, ki te 'āriki una, me kore ra, tāporoporo'ia ki roto i te au vairanga kare te vai e ō ki roto.
- Pāruru'ia te tītā tei roto te au paraparākai, mei te rango, e te kiore toka, na roto i te va'ī'anga i te au paraparākai, me kore ra, i te tuku'anga i te reira, ki roto i teta'í vairanga piri meitaki.

No teta'í atu 'akakitekite'anga no runga i te ponuiā'au o te kai, 'ākara'ia te kupenga uira a te Manatū Ahu Matua: www.mpi.govt.nz/funding-rural-support/adverse-events/food-safety-in-natural-disasters-and-emergencies/

Te au manatā no runga i te 'akakino'anga a te repo tangata

Me te 'irinaki ra koe ki runga i te septic tank systems no te ko'ī'anga, tāvairākau'anga, e te 'apaikē'anga i te sewage, ka pānu mai pa'a te au mea tei roto i te tāngika repo tangata, i te tuātau puke'anga vai, ma te tākinokino atu i te vai puke. E tau kia tāmānako koe, i teta'í atu 'aremeangiti no te tuātau manamanatā tupu po'itirere, me kare pa'a te tāngika repo tangata e 'anga'anga meitaki ana.

Te ma'ani'anga i teta'í 'aremeangiti pakete no te tuātau manamanatā tupu po'itirere

Te pakete numero ta'í (no te mimi):	Pakete numero rua (no te tutae):
<ul style="list-style-type: none">- Riringi'ia mei te 2-3cm vai ki roto i te pakete, i mua ake ka tā'anga'anga'ia ei- 'Auraka e tuku i te pēpa 'ōrei to'e, ki roto i teia pakete- Riringi'ia ki va'o i te au rā tātakī'tai, ki roto i teta'í ngā'ī i roto i to'ou 'āua, me kore ra, ki teta'í atu ngā'ī tau (tāvaiva'ia na mua)	<ul style="list-style-type: none">- 'Āriki'ia ki teta'í mauku-marō, i mua ake ka tā'anga'anga'ia ei- Me oti te au titiko'anga tātakī'tai, tukuna teta'í nga kapu'anga mauku-marō, i te tāpoki i to'ou tutae- Riringi'ia ki va'o, na roto i te 3 rā tātakī'tai, ki roto i te va'arua tei kerī'ia e koe- 'Ākono'ia kia marō (i te 'akatopa mai i te 'aunga)- E tau kia riringi'ia te au kapu no te maki vaine ki roto i teia pakete

No teta'í atu au 'iku'iku'anga, 'ākara'ia te: www.wremo.nz/get-ready/home-ready/emergency-toilets/

Ka 'akape'ea me tū'ia koe i te au 'ākairomaki gastroenteritis (mamae kōpu)

Ko te gastroenteritis teta'ī mea 'ēkōkō'ia me pakia'ia e te vai puke, e ka 'akatupu teia i te 'eke, e te ruaki'anga. Ka rauka i te ma'ata'anga me tū'ia i te gastroenteritis, i te 'aka'aere i to ratou au 'ākairomaki i te kainga, māri ra, ka kino atu pa'a, me e tamariki rikiriki, e te pakari, me kore ra, te aronga e maki takere to ratou.

E mea pu'apinga kia rava te vai - inu ma'ata i te vai, diluted cordials, e meitaki katoa te vai 'akatoka'ia.

Me 'āpikēpikē maki koe, i muri ake i te pakia'ia'anga e te vai puke, 'ārāvei atu i to'ou taote, me kore ra, tāniuniu'ia te Healthline ki runga i te numero tutaki-kore 0800 611 116.

Te tāmarō'anga i to'ou ngutu'are

- Tari'ia te au mea ravarāi tei mā'ū, ki va'o i te rā, kia marō, me manea te reva.
- 'Akatu'era'era'ia te ngutu'are i te au rā tātakita'ī, i te tauturu i te 'akakore'anga i te mā'ū'ū.
- Tā'anga'anga'ia teta'ī dehumidifier ki roto i te pī'a no'ono'o, te au pī'a moe, i te 'akatopa mai i te turanga mā'ū'ū.

Te vai puke tei kī'ia e te repo, i roto i to'ou ngutu'are

- I roto i te au 'oro'anga pouroa, 'ārāvei atu i to'ou kāmupani insurance no runga i ta'au au 'apinga tei kino, i mua ake ka titiri ei i te reira.
- Tīria'ia te au carpet tei kino, te au 'āriki ta'ua e te au 'apinga no'ono'o'anga tei 'ākamarū'ia, māri 'ua, me ka rauka kia tāmā'ia, e kia tāvairākau'ia.
- Ka anoano'ia te lino kia 'ākara meitaki 'ia, e kia 'ākara tātakita'ī'ia-tei runga 'ua i te turanga o te kino.
- E tau te au urunga, ro'ī, e te au mea no'ono'o'anga tei 'ākamarū'ia, kia tīria.
- Tīria te au kāka'u repo, te au 'āriki ro'ī, te au 'apinga kangakanga, e pērā 'ua atu, māri 'ua, me ka rauka i te tāma, e te tāvairākau. Ka rauka teta'ī atu au mea 'oko ma'ata, me i te au ārai māramarama teima'a, e te au parāngikete i te 'akameitaki 'aka'ōu, na roto i te dry cleaning.
- 'Ārāvei atu i teta'ī electrician, i mua ake ka pata ei i te uira kia 'anga'anga 'aka'ōu, me kua taeria e te vai te au niuniu i raro ake i te tau'a, me kore ra i te au sockets i runga i te pāruru. E tau katoa te au 'apinga uira mama'ata, me i te refrigerators, freezers, e te heater, kia 'ākara meitaki 'ia e teta'ī electrician, i mua ake ka tā'anga'anga 'aka'ōu'ia ei.

Te vai puke kino tei va'o i to'ou kainga

- Tā'anga'anga'ia teta'ī tuāpara i te 'akaātea i te repo. Tukuna'ia ki te 'ope o to'ou kainga, ma te 'akapāpu kia kore e pāruru i te au arā vai.
- Ka rauka teta'ī ua atu ngā'ī mārōki'aki'a, teia te 'ākara'anga, te au ngā'ī tei patu'ia ki te timēni kia tāmā'ia, e kia tāvairākau'ia ki te bleach, kua tāvai'ia ki te 1 rīta chlorine bleach ki roto i teta'ī 10 rīta vai anu (teta'ī pakete). 'Akaruke no teta'ī 30 miniti, i mua ake ka tāmā ei ki te vai. Te vai ra rāi pa'a te kino me i roto i te vari, tei runga i te matie, e te au ara 'ā'aere'anga, no reira, kiriti'ia to'ou tamaka, i mua ake ka tomo ei ki roto i te ngutu'are.

Te au hazardous substances

E kino te au hazardous substances, no to'ou ora'anga kōpapa, no te mea, ka pōitini pa'a, ka 'akakai pa'a, ka kā pa'a, ka 'aruru pa'a, me kore ra, ka mangio pa'a. Ka 'akatupu teia i te repo, e te kino, me maringi 'akakoro-kore'ia i roto i teta'ī manamanatā ma'ata. Ka kite koe i te ma'ata'anga o te au hazardous substances, na runga i te taimana karakara, tei runga i te vairanga. Tīria te au carpet repo, te au 'āriki ta'ua, e te au mea no'ono'o'anga tei tāmaru'ia, māri 'ua, me ka rauka i te tāmā, e te tāvairākau.

- 'AURAKA e 'aere na roto i te vai puke, tei roto pa'a te hazardous substance, me kare koe e 'a'ao ana i teta'ī tāmaka pāruru, e te kāka'u pāruru.
- 'AURAKA e 'irinaki ki runga i to'ou turanga 'ongi'anga i te 'aunga i te vāito i te manamanatā. Kia matakite, ma te kimi atu i te arataki'anga tukatau.
- 'AURAKA e neke i te au 'apinga te ka 'aruru, kua mā'ū. 'Arāvei atu i te Civil Defence.
- 'AURAKA e 'akavaitata atu, me kore ra, e 'āmiri, i teta'ī 'ua atu taramu me kore ra, au vairanga chemicals me kite koe, me kare ō'ou kāka'u pāruru, e te au 'apinga pāruru. Ripōti'ia te reira, ki te 'aka'ere 'oire.
- 'A'aona te pūti kiri, e te 'a'aorima kiri i roto i te au rāvenga tāmā'anga, kia kore to'ou pākiri e pakia'ia e teta'ī 'ua atu repo.

Te 'akaātea'anga i te pūma'u/tatarāmoa

Ka 'akatupu te mā'ū'ū i roto i to'ou ngutu'are i te pūma'u/tatarāmoa. Ka rauka i te 'akaātea i te mānga pūma'u/tatarāmoa, na roto i te tāmā'anga ki teta'i kā'iro'anga e 1 rīta bleach ki roto i teta'i 10 rīta vai. Tā'au'ia te au pāruru, ta'ua, e teta'i atu au papa. 'Akarukena te vai tei kā'iro'ia no teta'i 30 miniti, i reira ka tāmā ei ki te vai mā. 'Auraka e ngaropoina i te pāruru iā koe 'uā'orāi, na roto i te 'a'ao'anga 'a'aorima, e te 'akapāpu'anga kia kore to'ou mata, e nga 'uāmata e pititī'ia. Vai'o'ia te au māramarama kia tu'era 'ua, i te tuātau tāvairākau'anga.

Te 'akateretere'anga no te ānimara mate

Tei roto i te 'ānimara mate, te pē atu ra, te au maki te ka tutuki i te ora'anga meitaki o te tangata, e to te 'ānimara. E tau kia 'akaātea viviki 'ia teia, kia kore e 'akakino i te au ara vai, me kore ra, e piri ki te toenga o te ānana i roto i to'ou 'āua.

Te au 'irinaki'anga no runga i te 'akateretere'anga i te ānana mate:

- 'Akaātea viviki i te 'ānimara, i te 'akatopa mai i te toto'a'ia'anga i te maki.
- Tā'anga'anga'ia te dead stock collection services, me ka rauka.
- 'Auraka e 'akaruke i te ānana mate, ki te pae mataāra me kore ra, ki te ngā'ī ka kite te tangata. E 'inangaro ana te ma'ata'anga o te au collection services, i te tiki ki roto i te tomo'anga o te pāma.
- 'Auraka e 'akaruke i te kopapa mate, ki roto ake i teta'i 45m o teta'i pāma pātē ū, me kore ra, ki roto ake i teta'i 50m o teta'i vai
- 'Auraka e 'akaruke i te ānana mate, ki roto i te au arā vai.

Ka rauka i te 'akaātea i te au 'ānimara mate, na roto i te

- Tanu'anga, me kore ra
- Offal pits, me kore ra
- Tāpē'anga ei maniuā, me koe ra
- Tutungī'anga

Te ora'anga meitaki o te manako, e te turu, no te turanga ngakau

Kua kite matou e, e tuātau ngatā teia no teta'i aronga e mānganui. No te tauturu no runga i te taitaiā, tumatetenga, me kore ra, ora'anga meitaki o te manako, tāniuniu/vāito "Need to Talk" ki runga i te numero 1737 no te komakoma atu ki teta'i counsellor kua terēni'ia, e kare e tutaki, 24 ora i te rā, 7 rā i te 'epetoma.

Me kore ra, tāniuniu'ia te Rural Support Trust ki runga i te numero: 0800 787 254 no te komakoma atu ki teta'i, kua mārama i te manatā o te ora'anga i va'o ake i te 'oire.

Me kare e rauka iā koe i te 'akaātea i te kōpapa mate ka rauka pa'a iā koe i te pati atu i teta'i turanga turu, i te tauturu i te 'akaātea i te 'ānimara i runga i te pāma. Tei kōnei teta'i atu arataki'anga: www.dairynz.co.nz/environment/waste-management/dead-stock-disposal

Te titiri'anga i te tītā

- 'Akarongo atu no te au 'iku'iku'anga a te Civil Defence, me kore ra, a te kōnitara 'oire, no runga i te titiri'anga tītā.
- 'Iri'ia te tītā te ka pē, e tei kare e pē, ma te 'akapā'ara'ara i teta'i 'ua atu 'apinga mama'ata.
- 'Auraka te tanu i te tītā ki te pae i teta'i 'ua atu arā vai, mei te kauvai. Tāpoki'ia te 'āpapa'anga tātakita'ī ki te one, ma te pīpī atu ki te ngaika, me kore ra, ki te vairākau tāmā, i te 'akatopa mai i te 'aunga. 'Akairo'ia te au ngā'ī pouroa.
- Tāpē pouroa ei maniuā i te tītā te ka pē, me ka rauka.
- Tungia te tītā marō ki roto i te 'āua i muri, ki roto i te taramu mama'ata, me kore ra, ma'ani'ia teta'i incinerator, mei roto i te pīriki timēni, e te niuniu.
- Vai'o'ia te tītā, kare e meitaki i te tanu, me kore ra, i te tutungī, ki roto i te au vairanga e tāpoki to ratou, me kore ra, tāpeka meitaki 'ia ki roto i te au pūtē una, kia papa no te ko'ī'ia'anga.
- Ripōti'ia teta'i 'ua atu tītā tei 'akakino'ia e te hazardous substances, ki te Civil Defence.
- 'Akakite atu ki to'ou kāmupani insurance, no runga i teta'i 'ua atu 'apinga kino i roto i to'ou kainga, i mua ake ka titiri ei, i te reira. Me kare a'au insurance, ma'ani'ia teta'i 'akapapa'anga no te au 'apinga tei titiri'ia. Nene'ia me ka 'inangaro'ia, ei rekōti i te au 'apinga ka titiri koe.

No teta'i atu 'akakitekite'anga

'Ārāvei atu i to'ou Local Authority, me kore ra, i te National Public Health Service.

